

ممنوعیت تولید و بکارگیری سلاح های کشتار جمعی در اخلاق اسلامی

علیرضا حیدری زاد^۱، دکتر سید مهدی صالحی^{۲*}، دکتر رضا نیکخواه سرنقی^۲
 ۱. دانشجوی دکتری فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
 ۲. گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
 (تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۱)

چکیده

زمینه: امروزه متأسفانه شاهد گسترش رقابت کشورهای جهان بر دستیابی به سلاح های کشتار جمعی هستیم. سلاح کشتار جمعی بمجموعه سلاح هایی است که کاربست آن موجب نابودی و تخریب گسترده محیط زیست و کشتار وسیع و تلفات گسترده انسانی می شود و بین نظامیان و غیر نظامیان تفکیک قابل نشده و صدمات و آثار جبران ناپذیری به جای می گذارد. با توجه به اهمیت موضوع پژوهش حاضر با هدف ممنوعیت تولید و بکارگیری سلاح های کشتار جمعی در اخلاق اسلامی شکل گرفت.

نتیجه گیری: با نگاهی به تعالیم اخلاق اسلامی رویکرد اسلام به جنگ رویگردانی اخلاقی است و اصول متعددی وجود دارد که دال بر منع کاربرد سلاح های کشتار جمعی است. اصولی چون: اصل ضرورت رعایت رفتار انسانی نسبت به هممنوع و محیط، ارزش حیات انسان در اندیشه توحیدی، اصل اصالت صلح در اسلام، اصل همزیستی مسالمت آمیز و ... همچنین در جنگ می بایست بر مواردی چون ضرورت تفکیک بین نظامیان و غیر نظامیان، اصل حفظ محیط زیست (ضرورت های اکولوژیکی)، اصل ضرورت پرهیز از تحمیل درد ورنج زاید بر دشمن احترام به قربانیان جنگ توجه کرد که بی شک نشانگر نفی استفاده از سلاح های کشتار جمعی در اسلام است. بنابراین، آنچه از اخلاق اسلامی می توان استنباط نمود این است که بر اساس تعالیم اسلام از کتاب آسمانی گرفته تا روایات، مستنداتی در زمینه سلاح های کشتار جمعی یافت می شود که همگی بر منع کاربرد سلاح های کشتار جمعی تأکید دارند.

کلید واژگان: اخلاق اسلامی، سلاح کشتار جمعی، اصل اصالت صلح

سر آغاز

پرهیز از پیمان شکنی در قبال دشمن، پرهیز از آغاز کردن جنگ، عدم تعرض به غیر جنگ جویان و اموال ایشان، دعا و خیرخواهی برای دشمن، پرهیز از دشنام دادن به دشمن، نکوهیده بودن فرار از مقابل دشمن، دفاع از هم زمان، ممنوعیت آسیب زدن به درختان و حیوانات، حفظ عمران و آبادی ها، رفتار نیکو با اسیران و مجروحان جنگی و عدم تعقیب فراریان در سیره امام علی (ع) از اصول اخلاقی در جهاد شمرده می شود.

حقوق بشر دوستانه

حقوق بشردوستانه^۴ بخشی از حقوق بین الملل است که در هنگام مخاصمات مسلحانه بر روابط بین المللی دولت ها و عملکرد نیروهای نظامی حاکم است. هدف آن حمایت از حقوق اساسی بشر در شرایط جنگی و دفاع از حقوق قربانیان جنگ و تا حد امکان کاهش آلام و صدمات ناشی از مخاصمات مسلحانه^۵ می باشد.

پیامبر اسلام (ص) هدف از بعثت خود را به کمال رساندن مکارم اخلاقی^۱ دانسته اند و سعادت انسان را در گرو متصف شدن انسان به صفات متعالیه اخلاقی می داند. در تعالیم اسلام رعایت اصول انسانی اخلاقی^۲ در تمام شؤون زندگی مورد تأکید قرار گرفته است. قرآن کریم در صحنه جهاد که محل رویارویی با دشمن است، مجاهدان را به پیروی از اصول اخلاقی^۳ امر می کند و تجاوز از حدود اخلاقی را جایز نمی داند. بر این اساس قرائتی از دین که مستمسک گروه های سلفی در جهان اسلام قرار گرفته است که بر اساس آن هیچ یک از اصول اخلاقی در صحنه کارزار را رعایت نمی کنند، متفاوت با چهره حقیقی دین اسلام است. همچنین، بررسی سیره امیر المومنین (ع) اهتمام بر رعایت اصول اخلاقی در برابر دشمن را نشان می دهد. بر اساس این بررسی جنگ در شرایطی که اجتناب از آن ممکن نباشد و ضمن رعایت همه جانبه اخلاق و جوان مردی در صحنه نبرد، مجاز شمرده می شود.

نویسنده مسئول: نشانی الکترونیکی: sm.salehi@urmia.ac.ir



و این آسیب رساندن و تغییر محیط زیست برگشت ناپذیر است. و در تعریف دیگر بیان داشته اند: «سلاح کشتار جمعی به جنگ افزاری می گویند که قابلیت بر جای گذاشتن تلفات انسانی در مقیاس بسیار گسترده را داشته باشد که شامل سلاح های هسته ای، بیولوژیک و شیمیایی و رادیولوژیک است (۳). در کل می توان چهار مولفه اصلی را برای تعریف جامع از سلاح کشتار جمعی به کار گرفت:

اول: عدم تفکیک بین نظامیان و غیر نظامیان
دوم: نابودی و تخریب گسترده محیط زیست.

سوم: کشتار وسیع و تلفات گسترده انسانی در مقایسه با سلاح های متعارف

چهارم: جبران ناپذیر بودن صدمات و آثار ناشی از عوارض آن سلاح ها.

حقوق بشر دوستانه اسلامی

توجه اسلام به حمایت از انسان و دفاع از حقوق او در مخاصمات، از جلوه های ارزشی گوناگونی نشأت گرفته است، اما آنچه باید مورد تأکید قرار گیرد آن است که: «اصل اولی و بنیادین که حاکم و ناظر بر تمام این تجلیات ارزشی است، همانا اصل کرامت انسانی است. این اصل منشأ، منبع و الهام بخش تمام اصول ارزشی دیگری است که در مباحث حقوق بشر دوستانه اسلامی، از این پس مورد مطالعه و واکاوی قرار می گیرند. آیات متعدد قرآن کریم شأن و کرامت والای انسانی را متذکر شده اند، از جمله: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنْ طَيِّبَاتٍ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسری/۷۰)؛ «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (تین/۴)؛ «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره/۳۰) و ... در روایات هم اشارات گسترده به این اصل دیده می شود؛ رسول خدا (ص) در خطبه ای در فتح مکه با تأکید بر حرمت ذات انسان، چنین ایراد فرمودند: یا ایها الناس ان ربکم واحد وان اباکم واحد، الا لافضل لعربی علی عجمی ولا لعجمی علی عربی ولا لاحمر علی الاسود ولا لاسود علی احمر، الا بالتقوی (۴). ای مردم؛ پروردگار شما یکی است، پدر شما یکی است بدانید که هیچ عربی را بر هیچ عجمی برتری نیست و هیچ عجمی را بر هیچ سفیدی را بر هیچ سیاهی و هیچ سیاهی را بر هیچ سفیدی مگر به تقوی.

رویکرد نخست اسلام به جنگ آن است که به پیروانش دستور داده است که آنان آغازگر جنگ نباشند؛ اما در صورت بروز جنگ، به رعایت عدالت^۹ و عدم تجاوز از حدود متعارف و انسانی در برابر دشمنان توصیه می کند. متفکران مسلمان نیز پیش از ظهور اندیشه حقوق بشر دوستانه در غرب، به این موضوع پرداخته و توصیه هایی در این خصوص ابراز کرده اند؛ از جمله، محمد بن حسن شیبانی (متوفای سال ۱۸۰ هجری) در کتاب «السیرالکبیر» در نیمه دوم قرن دوم هجری. در بخشی از این کتاب، شیبانی نظراتی را مطرح کرده که به حقوق بشردوستانه امروزی بسیار نزدیک است: «من الثابت للذین لا یقاتلون لایزعجون لافی انفسهم و لا فی اموالهم و المتاجر تسیر فی طریقها فلا تجویع و لا منع للقتل عن الشعوب التي لا رای لها فی القتال و لیس لهم فیها ناقه و لا جمل». این عبارت، بیانگر مصونیت اشخاص و اماکن

حقوق بشردوستانه از یک سو ماهیت حقوق بشری دارد؛ چون رعایت آن درباره هر انسانی بدون توجه به رنگ، نژاد، زبان، مذهب و ملیت لازم است و از سوی دیگر چون با انعقاد کنوانسیون های بین المللی^۶ لازم الاجرا می شود، صبغه حقوق بین المللی پیدا می کند

حقوق دانان تعریف مشابهی از این مفهوم حقوقی داشته اند و معمولاً در تعاریف ارائه شده، اصول اصلی تعریف رعایت شده است. ضمن اشاره به برخی تعاریف نکات برجسته مورد تأکید حقوق دانان مورد بررسی قرار خواهد گرفت. حقوق بشر دوستانه مجموعه ای از قواعد قراردادی یا عرفی بین المللی است که مشخصاً ناظر به رفتار قوای متخاصم در منازعات بین المللی یا غیر بین المللی است، بخشی از حقوق بین الملل عمومی که بر استفاده از نیروی مسلح و رفتار با افراد در جریان مخاصمه مسلحانه حکومت می کند (۱). به نظر می رسد حقوق دانان در صحنه بین الملل همیشه دنبال حمایت از حقوق انسان ها در تمام شرایط بوده اند بویژه بر دفاع از کسانی که در معرض خطرات و آسیب های بسیار و غیر قابل جبران بوده اند را مورد تأکید قرار می دهد می توان در یک نگاه دقیق تر حقوق بشردوستانه را چنین تعریف کرد: «اصول و قواعدی که استفاده از خشونت را در جریان منازعات مسلحانه با هدف حمایت از افرادی که مستقیماً درگیر در جنگ نیستند و نیز کاستن از آثار خشونت جنگ در دستیابی به اهداف جنگی، محدود می کند»

سلاح های کشتار جمعی

منظور از سلاح های غیر متعارف و کشتار جمعی^۷، جنگ افزاری است که کاربست آن، شمار بسیار زیادی از انسان ها را - بدون تفکیک و مهار نشده - از بین می برد و خسارت فراوانی به سازه های ساخت بشر یا محیط زیست وارد می سازد به تعبیر دیگر منظور از سلاح های غیر متعارف همان است که در ضمیمه شماره ۲ پروتکل سوم توافقات پاریس در سال ۱۹۵۴ نیز آمده و شامل سلاح های هسته ای^۸، شیمیایی و بیولوژیک است که با علامت اختصاتی A.B.C از آن ها یاد می شود. البته سلاح های شیمیایی و بیولوژیک هرچند آثارشان محدود به افراد انسانی و سایر جانداران است و تأثیری بر سیستم ها و امکانات فیزیکی ندارد، اما چون سطح وسیعی از انسان ها را در برگرفته واز بین می برد از مصادیق سلاح های کشتار جمعی محسوب می شود (۲). سلاح های کشتار جمعی، بیشترین خطر را برای انسان به دنبال دارند. خطری که نه تنها نسل های امروزی بلکه نسل های آینده را نیز تهدید می کند؛ زیرا که این نوع سلاح ها تا مدت ها اثرات مخرب و مرگبار خودشان را حفظ می کنند خطرات و پیامدهای ناگوار و ناخوشایند این گونه سلاح ها به هیچ وجه در بیان نمی گنجد، سلاح های کشتار جمعی در بردارنده سلاح هایی مانند سلاح اتمی، سلاح بیولوژیک و سلاح شیمیایی می باشند.

برخی حقوق دانان در تعریف سلاح های کشتار جمعی گفته اند: «سلاح های کشتار جمعی، سلاح هایی هستند که هنگام به کارگیری آن ها برای اهداف نظامی و کشتار گروهی از انسان ها به غیر نظامیان هم آسیب وارد می کنند و یا موجب تخریب و تغییر محیط زیست می شوند

غیرنظامی در جنگ است و شرایطی را برای حفاظت از اماکن و اشخاص غیرنظامی در جنگ ها، تعیین می کند

اساسی ترین قواعد حقوق بشردوستانه‌یی که رعایت آن ها در مخاصمات مسلحانه از نظر اسلام حتمی است، ممنوعیت به غل و زنجیر کشیدن افراد، چه در جنگ و چه در صلح، تحریم کشتن پیران و از کارافتادگان و نیز فردی که شروع به جنگ نموده و مسلمان شده است، ممانعت از کشتن از روی گمان یا تهمت، نامشروع بودن مجازات پیش از ارتکاب جرم، انحصار اهداف تعرضی فقط به جنگجویان و هدفهای استراتژیک، جایز نبودن تاکتیکهای تخریبی و انهدامی جز در موارد ضروری، نارو بودن بریدن درختها و انداختن آتش یا مسلط کردن آب بر دشمن، جایز نبودن زهر آلود کردن یا ریختن سم و مواد شیمیایی به آبشخورها، نارو بودن کشتن دیوانگان و زنان و اطفال کفار، اگرچه به دشمن کمک کرده باشند، نارو بودن مثله کردن دشمن و گوش و حلق و بینی و اعضای آنان را بریدن، نارو بودن پی کردن حیوانات اهلی و دامهای دشمن و نارو بودن انهدام اموال دشمن، مگر در صورت ضرورت است. موارد یاد شده اصل تفکیک و رعایت اصل محدودیت در شیوه جنگ در میدان نبرد می باشد. با توجه به اصل تفکیک، کشتار غیررزمندگان شامل کشاورزان، تاجران، بازرگانان و پیمانکاران و نیز اطفال، زنان، نابینایان، معلولان، راهبان و صومعه نشینان ممنوع است. همچنین، باید اصل محدودیت در شیوه جنگ رعایت شود؛ چه این که مسلمانان اجازه ندارند با هر وسیله‌یی ممکن، دشمن را از پای درآورند، هر چند که اقدامات دشمن خلاف کرامت انسانی باشد. روایت جامعی که از امام صادق (ع) وارد شده این اصول را به خوبی بیان می کند به منشور حقوق بشردوستانه اسلامی را ارائه می کند :

اصول و مبانی نظری اسلام که می تواند نشانگر تاکید بر منع تولید و بکارگیری سلاح های کشتار جمعی

اصولی را که از منابع اصیل اسلام در مورد منع تولید و بکارگیری سلاح های کشتار جمعی می توان استنباط کرد که خود مبنایی جهت تبیین قواعد حقوق بشر دوستانه مورد استفاده قرار می گیرد به شرح ذیل می توان ارائه داد

۱۰- اصل دعوت

اسلام دینی است که اصل را بر هدایت بشر و کرامت ذاتی و حیات طیبه انسانی بنا نهاده است؛ از این رو پیامبر اسلام پیام آور رحمت و محبت بوده و در برخورد با دشمنان نیز ابتدا به هدایت آنان پرداخته و منطق و فطرت را محور قرار داده است. بر اساس این منطق، خداوند حاکمان و کارگزاران و فرماندهان جنگی را ملزم کرده است پیش از رویارویی با قوای نظامی دشمن آنان را به منطق فطرت الهی دعوت و با اولویت ترک مخاصمه، در صورتی که خواهان صلح باشند، درخواستشان را اجابت کنند. حضرت در یک سخن بسیار حکیمانه و مبتنی بر محبت و عشق انسانی می فرماید: تَأْلَفُوا النَّاسَ وَتَأْوَهُمْ وَلَا تُغَيِّرُوا عَلَيْهِمْ حَتَّى تَدْعُوهُمْ فَمَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ مَدْرُؤًا وَلَا وَبَرًا إِلَّا تَأْتُونِي بِهِمْ

مسلمین احبّ الیّ من اتأتونی بسائهم واولادهم وتقتلوا رجالهم (۵). بامردم مدارا کنید و به آنها فرصت دهید، پیش از آنکه به حق دوتشان کنید کنید بر ایشان متاخذ زیرا اگر مردمان روی زمین را از شهرنشین و چادرنشین، مسلمان نزد من آورید خوشتر دارم تا زنان و فرزندانشان را (به اسارت) نزد من آورید و مردانشان را بکشید .

۱۱- اصل رویکرد اخلاقی به جنگ

طرق وصول به غایات شرعی، به دو گونه مشروع و غیر مشروع تقسیم می شوند. از این روی رفتارهای فردی، گروهی، سیاسی، نظامی یا حکومتی باید به ملاکها و ضوابطی معین مستند باشند. به همین ملاک برای غلبه بر دشمن از هر ابزار و روشی نمی توان استفاده کرد. در آموزه های شرعی، فصلی گسترده وجود دارد که در آن بر اخلاق، عدالت، مراعات رفتار انسانی در عرصه های مختلف تأکید شده و در قالب اخلاق سیاسی، اخلاق حکومتی و اخلاق جنگی ارائه شده است. بر اساس آموزه های اخلاق جنگ رزمندگان نمی توانند امور غیر اخلاقی، غیر انسانی و ظالمانه را دستاویز رسیدن به پیروزی کنند. برخی از این موازین به اختصار از قرار ذیل اند:

۱. از آموزه های اخلاقی اسلام در جنگ، منع از دشنام به دشمن است؛ چنان که از اطلاق آیه «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ» (انعام / ۱۰۸) استفاده می شود. علی (ع) وقتی دانست که برخی از یارانش دشمنان را در میدان جنگ دشنام می دهند فرمود: من خوش ندارم که شما دشنام دهنده باشید ... خوب بود به جای دشنام می گفتید: خدایا خون ما و آنها را حفظ کن، بین ما و آنها اصلاح فرما و آنان را از گمراهی به راه راست هدایت کن! تا آنان که جاهلند حق را بشناسند و آنان که با حق می ستیزند پشیمان شده به حق بازگردند. (۶). نهی از استفاده کردن از سلاح های کشتار جمعی یکی دیگر از آموزه های اخلاقی جنگ است. در کتب اسلامی از ریختن سم (زهر) به سرزمین های مشرکان نهی شده است. برخی از علما در کتب خود تصریح کرده اند که این کار جایز نیست؛ (۷). زیرا امام صادق (ع) فرمود: پیامبر اسلام از ریختن سم در سرزمین های مشرکان نهی کرد (۸). همچنین روایاتی هست که در آن، از کشتن زنان، کودکان، سالخوردهگان و... نهی شده است (۹). دانشمندان اسلامی با توجه به این روایات تصریح کرده اند که ریختن سم موجب هلاک زنان و کودکان و غیر نظامیان می شود. چون این کار جایز نیست ریختن سم نیز جایز نخواهد بود (۱۰). (با استفاده از این قاعده کلی (کشتن غیر نظامیان مانند زنان و کودکان و سالخوردهگان و ... جایز نیست) و الغای خصوصیت از روایت ریختن سم در سرزمین مشرکان به این نتیجه می رسیم که هر نوع سلاح کشتار جمعی که موجب هلاک غیر نظامیان در جنگ باشد مورد توصیه اسلام نبوده و اسلام از آن نهی کرده است و تفاوتی بین بمب های شیمیایی، میکروبی، اتمی و مانند آن نیست و استفاده کردن از این وسایل، خلاف اخلاق جنگ در اسلام است.

۲. از آموزه های اسلام در اخلاق جنگ، عدم تعرض و آسیب رساندن به زنان، کودکان، سالخوردهگان، ناتوانان، ضعیفان و دیوانگان است .



در مقام فرمانده جنگ، هرگاه قصد اعزام لشکری را داشت، سپاهیان مسلمان را در مقابل خود می‌نشانند و می‌فرمود: با نام خدا و در راه خدا و دین رسول خدا حرکت کنید، به یکدیگر خیانت نوزید و کسی را مثله نکنید و پیمان نشکنید، پیرمردان و پیرزنان و اطفال و زنان را نکشید، تا ناگزیر نشده‌اید درختان را قطع نکنید و اگر مسلمانی (خواه از فرومایه‌ترین یا شریفترین) به یکی از کفار امان می‌دهد تا کلام خدا را بشنود، او در امان است تا کلام خدا را بشنود، پس اگر اسلام را پذیرفت برادر دینی شماست، وگرنه او را به محل خود بازگردانید و از خداوند یاری بجوید.

-ارزش حیات انسان در اندیشه توحیدی^{۱۲}

بررسی آیات مختلف قرآنی نشان از اهمیت و ارزش حیات انسانها، در پیشگاه خداوند می باشد چراکه انسان برپایه فلسفه خلقت مأموریت دارد تا از این حیات در اختیار خود، سرمایه ای برای رسیدن به جاودانگی جوار خدا بهره گیرد و تا ابد در نعمت الهی متمتع گردد. و اگر جز این باشد خسران مبین خواهد بود و لذا بر همه انسان ها واجب است حرمت این سرمایه بی بدیل را پاس بدارند و از هر نوع اضرار اجتناب نمایند و بدانند از بین بردن یک نفس محترمه همانند هلاک نمودن تمام انسان ها است و حیات بخشیدن به یک انسان همانند احیا کردن تمام انسان ها است. خداوند سبحان در سوره مبارکه مائده می فرماید:

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ ... فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ... (مائده ۳۲) (به همین جهت بر بنی اسرائیل مقرر داشتیم که هر کس انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد چنان است که گویی همه انسانها را کشته و هر کس انسانی را از مرگ رهایی بخشد چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است)

دینی که چنین بر ارزش حیات انسان و حتی سایر موجودات تاکید دارد قطعاً ترساندن و ارباب انسان ها و کشتار جمعی انسان های بیگناه را جایز نخواهد دانست بلکه حرام و ناروا خواهد بود.

-اصل اصالت صلح^{۱۳} در اسلام (تقدّم صلح بر جنگ در اندیشه اسلامی)

در جای جای قرآن آمده که اسلام دین صلح و امنیت است. گسترش اسلام و وفاداری به اسلام، تا حد زیادی مرهون اخلاق نرم و پیر از گذشت و اغماض و مهربانانه رسول خدا(ص) بود و اسلام هرگز راضی نبوده که فرد بیگناهی کشته شود و یا مورد تعرض قرار گیرد و لذا همیشه همه انسان ها را به صلح و امنیت دعوت می کند «والله يدعو الی دارالسلام» (یونس: ۲۵) آن هم به صلح پایدار و امنیت همیشگی. اسلام مبارزه با عوامل ناامنی و سلب آسایش جامعه را از تکالیف همه مسلمانان دانسته و آنان را به جهاد با ظالمان و دفاع از حقوق مظلومان سغارش می کند « وما لکم لاتقاتلون فی سبیل الله والمستضعفین من الرجال والنساء والولدان الذین یقولون ربنا اخرجنا من هذا القرية الظالم اهلها واجعل لنا من لدنک ولیا واجعل لنا من لدنک نصیرا» (نساء- ۷۵) و چرا شما در راه خدا {و در راه نجات} مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی جنگید؟

دانشمندان اسلامی در کتب خود بر این مطلب تصریح کرده‌اند و حتی برخی تصریح داشته‌اند که در صورت شرکت زنان و کودکان در جنگ و یاری رساندن به مردان باز هم نباید آنان را مورد تعرض قرار داد به جز در موارد اضطرار و ضرورت (۱۱ و ۱۲). (امام صادق(ع) فرمود: پیامبر نهی فرمود از کشتن زنان و کودکان در میدان جنگ؛ مگر اینکه آنها نیز بجنگند و اگر آنها نیز جنگیدند تا حد امکان کاری با آنها نداشته باش ... (۸). همچنین پیامبر اکرم(ص) فرمود: با مشرکان بجنگید و از سالخوردگان و کودکانشان حیا کنید (با آنها کاری نداشته باشید). (۱۳). از دیگر مسائل اخلاقی در مورد اسیر این است که به مقتضای احسان و نیکی، اگر اسیری مجروح یا مریض بود، مداوا گردد؛ به‌ویژه اگر مسلمان و از اهل بغی (شورش) باشد؛ چنان که از خوارج چهل نفر مجروح بودند که امام علی(ع)، دستور داد آنها را به کوفه برده مداوا کنند؛ سپس به آنها فرمود: به هر شهری خواستید بروید (۱۴).

-اصل ضرورت رعایت رفتار انسانی نسبت به هموع و محیط

قرآن مبارزه و جنگ (به مانند همه مکاتب که جنگ را در مواردی جایز می‌شمارند) را توصیه می‌کند و بر این اساس هر رزمنده مسلمان دشمن متخاصم را باید از پای درآورد و در پیروزی سپاه سهیم باشد، اما این قضیه موجب نمی‌شود برای پیروزی در جنگ به هر عملی دست زد؛ خداوند به همان میزان که به جنگ توصیه می‌کند، تجاوز را ناپسند می‌شمرد و از آن نهی می‌کند: « وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (بقره- ۱۹۰) » «و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید که خدا تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد». علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌نویسد حرمت گسترش جنگ و کشتار غیر جنگجویان دشمن از باب تخصیص نیست، بلکه زنان و کودکان و پیران و همانند آن‌ها تخصصاً خارج‌اند (۱۵) اهمیت حفظ جان غیر نظامیان به ویژه زنان و کودکان به حدی است که مشهور فقهیان شیعه بر این باورند که زنان و کودکان، حتی در صورت حضور در نبرد از تعرض مصون‌اند. این امر، بنا بر سخن برخی فقیهان، سالخوردگان را نیز شامل می‌شود؛ بر این اساس پیرمردها، مگر زمانی که در جنگ حضور یابند از قتل مصون‌اند. این قضیه با توسعی در عبارات برخی دیگر از فقیهان معلولان جسمی، مجانین، بیماران، تجار و زارعان و روحانیان را در بر می‌گیرد و مصونیت‌هایی برای آن‌ها قائل می‌شود. روایات صادره از پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت نیز مفید حجم بسیاری از آموزه‌های اخلاقی است که حیلۀ جنگی را به عنوان یک تاکتیک پذیرفت‌اند؛ ولی اخلاق‌گریزی از آن بر نمی‌آید؛ لذا در آغاز جنگ به سربازان توصیه می‌شد به پیمان جنگی وفادار بمانند، از قتل زنان، پیرمردان، بچه‌ها و افراد زمینگیر خودداری نمایند، از قطعه قطعه کردن بدن کشته شدگان بپرهیزند، اگر امان خواستند، بپذیرند، از ناجوانمردی کناره گیرند و از کشتن فراریان و اسیران خودداری کنند. از باب نمونه پیامبر اکرم (ص)

همنان که می گویند: پروردگارا، ما را از این شهری که مردمش ستم پیشه اند بیرون ببر، مواز جانب خود برای ما سرپرستی قرار ده، واز نزد خویش یآوری برای ما تعیین فرما.

اسلام حتی در زمان جنگ نیز جان مردمی را که به مقابله برخاسته اند (زنان، مردان، پیران، کودکان، عابدان و...) حفظ کرده و تعرض به آنان را روا نمی دارد (۱۶)

- اصل همزیستی مسالمت آمیز^{۱۴}

اسلام از ابتدا بر زندگی مسالمت آمیز با سایر ملل و نحل تأکید جدی داشته و سیره پیامبر گرامی اسلام بر این مدعا گواه است. اسلام با نفی تبعیض بین انسان ها با هر روش و پهانه ای که باشد، بر برابری انسان ها با هر رنگ و زبان و نژاد و جغرافیایی تأکید می ورزد. این به این معناست اسلام با هر ظلم و خشونت نسبت به انسان ها مخالف است و به دنبال ایجاد فضای دوستانه و برادرانه بین همه اقوام و نژادها و ملت هاست. واز همین مبنا است که اصول مترقی همزیستی مسالمت آمیز با دیگر ادیان را به پیروان خود تعلیم داده و بر اجرای آن پافشاری دارد. برخی از آن اصول که از آیات قرآن و سیره معصومین استنباط می گردد عبارتند از: احترام به مقدسات دیگران، به رسمیت شناختن ادیان دیگر و تصدیق انبیاء گذشته، نفی نژاد پرستی، گفتگوی مسالمت آمیز، ادب در گفتار و رفتار محترمانه با دیگران و ...

با عنایت به آنچه گذشت، اسلام با احترام به عقاید و افکار و مقدسات دیگران و با تأکید بر مشترکات بین ادیان و تمدن ها، زمینه های دشمنی را از بین برده و انسان ها را در مسیر همدلی قرار می دهد و با ارزش گذاری به انسان و حیات او همزیستی مسالمت آمیز و روابط صلح آمیز را به ارمغان می آورد با چنین وصفی این چنین دینی هرگز به کشتار انسان ها و استفاده از سلاح های کشتار جمعی جهت نابودی حرث و نسل راضی نخواهد شد.

اصول و قواعد بشردوستانه در جنگ بر اساس دیدگاه اخلاق اسلامی^{۱۵}

نکته مهمی که باید مورد توجه باشد ذاتی و استقلالی بودن قواعد حقوق بشر دوستانه در اسلام است نه اینکه از باب انفعال در برابر ادعاهای حقوق بشری غرب مطرح شود. چراکه به لحاظ پیشینه تاریخی نظریه های حقوق بشری اسلام مقدم بر حقوق بین الملل غرب می باشد. و اصولا اسلام مجموعه احکام و قواعد مختلف در مورد انسان و جامعه و باید نیاید های حیات جمعی را بر اساس مبانی منطقی خود ارائه می دهد

- ضرورت تفکیک بین نظامیان و غیر نظامیان

در آموزه های اسلام، استفاده بدون هدف از سلاحی که هم به رزمنده و هم به غیر رزمنده و احتمالا به اهداف نظامی بدون تشخیص و تمایز اصابت می نماید، ممنوع شده است. (۱۶). در آیه ۱۹۰ سوره مبارکه بقره خداوند سبحان مسلمانان را از تعدی به کسانی که در صحنه کارزار حضور نداشتند، برحذر می دارد. « وقاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم ولاتعدتوا ان الله لایحب المعتدین » ودر راه خدا، با کسانی که باشما می

جنگند، بجنگید واز اندازه در نگذردید، زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد. ودر آیه ۸ سوره المائده کشتن غیر نظامیان را از مصادیق ظلم و بی عدالتی قلمداد شده است و حتی تجاوز دشمن را دلیلی برای عدم اجرای عدل ندانسته است. «...ولا یجرمنکم شأن قوم علی الا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی و اتقوا الله ان الله خبیر بما تعملون» امام علی (ع) در نامه ۱۴ نهج البلاغه خطاب به فرماندهان لشکر خود می فرماید:

«چنانچه شکست دشمن با اراده خدا محقق گشت پس هیچ فرد در حال فرار را نکشید و ناتوان را آسیب نزنید و جان هیچ مجروحی را نستانید زنان را با آزار و اذیت تهییج نکنید هر چند که به ناموس شما دشنام دهند و به فرماندهان شما فحش گویند. « مرحوم شیخ حرعاملی در وسائل الشیعه از امام صادق (ع) حدیثی را نقل می کند که حضرت در پاسخ به این سؤال که چگونه جزیه از زنان ساقط شد؟ حضرت فرمودند: «لان رسول الله (ص) نهی عن قتل النساء والولدان فی دار الحرب الا ان یقاتلن فان قاتلت ایضا فامسک عنها ما امکنک.» (۸) یعنی بخاطر اینکه رسول خدا (ص) از کشتن زنان و کودکان در میدان جنگ نهی کرده است مگر اینکه وارد کارزار شده و در جنگ مشارکت کنند پس حتی اگر آنان در عداد جنگ جویان باشند، از برخورد با آنان دوری جو، و در حد امکان دست از کشتن آنان بردار. خود امام علی (ع) نیز در مواجهه با مواردی که از سوی زنان مورد دشنام قرار می گرفت هرگز عکس العمل نشان نمی داد و اجازه تعرض به کسی هم نمی داد. پس از جنگ جمل صفیه مادر طلحه بن عبیدالله (کشته شده در آن جنگ) امام را به شدت و بطور مکرر مورد دشنام و توهین قرار داد ولی امام اعتنا نکرد و از واکنش تند اطرافیان نیز جلوگیری کرد (۱۷). و بنا بر نقل احمد ابن حنبل، در یکی از وقایع، تعدادی کودک کشته شد، حضرت رسول اکرم (ص) به خشم آمد و فرمود: چرا عدّه ای آن قدر ستیزه جو شده اند که به قتل کودکان دست می زنند (۱۸).

- اصل حفظ محیط زیست (ضرورت های اکولوژیکی)

آنچه از آیات و روایات معصومین استفاده می شود تأکید اسلام بر ممنوعیت هر اقدام و رفتاری است که موجب ضربه به محیط زیست می گردد. نهی شدید پیامبر اسلام (ص) بر مجاهدین اسلام در مورد آتش زدن درختان و مسموم کردن آب مورد استفاده دشمن در مستندات روایی و تاریخی کاملا مشهود است. امام صادق (ع) می فرماید: رسول خدا (ص) وقتی در صدد بود گروهی را برای جنگ اعزام کند، آنان را در کنار خود می نشاند و به آنان می فرمود: با نام خدا و برای رضای خدا و بر طبق روش رسول خدا حرکت کنید غلّ و غشّ نکنید و مثله و غدر را پیشه کار خود نسازید و پیرمرد فانی و کودک و زن را مکشید و هیچ درختی را قطع نکنید، مگر اینکه مجبور به قطع آن شوید (۸).

- اصل ضرورت پرهیز از تحمیل درد ورنج زاید بر دشمن

اسلام رحمانی می خواهد چتر رحمت خویش را بر سر تمام انسان ها بگستراند و زمینه برای نیل به سعادت و امکان هدایت به همگان فراهم آید تا جائیکه رسول خدا (ص) از عدم توفیق هدایت مشرکان و کافران علی رغم تلاش های بسیار ایشان، بشدت اندوهناک می گردد. قرآن در



اما در حقوق اسلام: نخست، کسی که خود را تسلیم کند، با شرایط زیر، اسیر محسوب نشده و آزاد می‌شود: ۱- در حین جنگ و قبل از معلوم شدن سرنوشت جنگ (پیروزی مسلمین) خود را تسلیم نماید؛ ۲- تقاضای امان نماید و امان او توسط رهبر مسلمین یا هریک از مسلمانان، با در نظر گرفتن مصالح اسلام و مسلمین، پذیرفته شود (۲۲). دودیدگر، کسانی که قبل از اسیر شدن، مسلمان شوند، پیامبر اسلام در این مورد به صراحت بیان می‌کند: «هرکس «لا إله إلا الله» بگوید، خود و اموالش مصونیت پیدا می‌کند» (۲۳).

نتیجه‌گیری

با نگاهی به تعالیم اخلاقی اسلامی رویکرد اسلام به جنگ رویگردی اخلاقی است و اصول متعددی وجود دارد که دال بر منع کاربرد سلاح های کشتار جمعی است. اصولی چون: اصل ضرورت رعایت رفتار انسانی نسبت به هم‌نوع و محیط، ارزش حیات انسان در اندیشه توحیدی، اصل اصالت صلح در اسلام، اصل همزیستی مسالمت آمیز و ... همچنین در جنگ می‌بایست بر مواردی چون ضرورت تفکیک بین نظامیان و غیر نظامیان، اصل حفظ محیط زیست (ضرورت های اکولوژیکی)، اصل ضرورت پرهیز از تحمیل درد و رنج زاید بر دشمنو احترام به قربانیان جنگ توجه کرد که بی شک نشانگر نفی استفاده از سلاح های کشتار جمعی در اسلام است. بنابراین، آنچه از اخلاقی اسلامی می‌توان استنباط نمود این است که بر اساس تعالیم اسلام از کتاب آسمانی گرفته تا روایات، مستنداتی در زمینه سلاح های کشتار جمعی یافت می‌شود که همگی بر منع کاربرد سلاح های کشتار جمعی تاکید دارند. در این حکم تفاوتی در میان آرا مذاهب اسلامی وجود ندارد. بر این اساس حتی در صورت کاربست سلاح های کشتار جمعی از سوی دشمنان، مسلمانان به کاربست سلاح های کشتار جمعی مجاز نیستند و کاربست چنین سلاح هایی در هر صورت غیر انسانی و غیر اخلاقی است.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1. Moral virtues	مکارم اخلاقی
2. Ethical human principles	اصول انسانی اخلاقی
3. ethics fundamental	اصول اخلاقی
4. Humanitarian law	حقوق بشردوستانه
5. Armed conflicts	مخاصمات مسلحانه
6. International conventions	کنوانسیون های بین المللی
7. Weapons of mass destruction	سلاح های کشتار جمعی
8. Nuclear weapons	سلاح های هسته ای
9. Justice	عدالت
10. The principle of invitation	اصل دعوت

این زمینه می‌فرماید: «فلعلک باخع نفسک علی آثارهم ان لم یومنوا بهذا الحدیث اسفا (کهف-۶) شاید، اگر به این سخن ایمان نیاورند، تو جان خود را از آندوه، در پیگیری (کار)شان تباه کنی و علی (ع) در مورد قاتل خویش به فرزندش وصیت خیر می‌کند و از آزار رساندن خارج از عدالت بر ایشان نهی می‌کند. آن حضرت در نامه ۴۷ نهج البلاغه که وصیت او به امام حسن (ع) و امام حسین (ع) است می‌فرماید: بنگرید هرگاه من از این ضربت، جهان را بدرود گفتم، او را تنها یک ضربت بزنید تا ضربتی در برابر ضربتی باشد، این مرد را مثله نکنید که من از رسول خدا (ص) شنیدم که فرمودند: از مثله کردن بپرهیزید، گرچه نسبت به سگ گزنده باشد. همچنین امام علی (ع) در هنگام آغاز جنگ جمل، به لشکریانش دستور جامعی در این زمینه ارائه فرمودند: هنگامی که آنان را شکست دادید مجروحان و اسیرانشان را نکشید، غلامان آنها را تعقیب نکنید، از پشت سر به آنها هجوم نبرید، عورت ها و بدن آنها را آشکار نسازید کشته شدگان را مثله و آنان را هتک حرمت نکنید (۱۹). پژوهش های سیاست اسلامی، بر اساس ادله هایی از قرآن و سیره اهل بیت (ع) چنین استنباط می‌شود که: هدف اسلام از جهاد با دشمنان اولاً؛ تضعیف قدرت و توان جنگی دشمن است نه نابودی مطلق آنان ثانیاً؛ از بین بردن زمینه خطرات بر علیه مومنان و موحدان و نهایتاً دفع ظلم طاغوت نسبت به انسان ها تا افراد به اسارت نروند و آزادانه مسیر زندگی خود را انتخاب نمایند. اسلام بخاطر این اصل از به کارگیری سلاح های کشتار جمعی و استفاده از روش هایی چون مسموم کردن و آتش زده نهی می‌کند.

احترام به قربانیان جنگ

مقصود از قربانیان جنگ، کسانی هستند که در جنگ، مجروح، کشته و اسیر می‌شوند.

الف- مجروحان: پیامبر گرامی اسلام، آزار رساندن به مجروحان را ممنوع کرده بود و صراحتاً اعلام می‌فرمود که مبادا مجروحان را به حال خود رها کنید تا بمیرند. ضمن این که به مداوای آنان امر می‌کردند (۲۰).

ب- کشته شدگان: در غزوه بدر، پیامبر (ص) اجساد دشمنان را جمع آوری کرد. هنگامی که قریش خواستار جسد «توفل بن عبدالله بن مغیره» شد، پیامبر آن را تحویل داد و با وجود این که حاضر به پرداخت مبلغی در قبال آن بودند -آن زمان چنین رسم بود- نپذیرفت. در آن زمان، مرسوم بود که سرهای کشته شدگان را برای تضعیف روحیه دشمن، در میدان کارزار می‌گرداندند؛ چنین عملکردی هرگز از پیامبر مشاهده نشد. به همین دلیل، این عمل در اسلام صحیح نمی‌باشد.

ج- اسیران: تعریف و نمونه‌های اسیر در سیره نبوی و حقوق اسلام، با تعریف و نمونه‌های آن در حقوق بین الملل تفاوت هایی دارد. در حقوق بین الملل، اسیر به کسی اطلاق می‌شود که در میدان جنگ دست گیر گردد؛ چه داوطلبانه تسلیم شود و چه به اجبار، او را دستگیر کنند. همچنین فرقی، بین نیروهای نظامی، شبه نظامی، داوطلب، اعضای جنبش های آزادی بخش و مقاومت مردمی، خدمه کشتی های تجاری و هواپیماهای کشوری نیست (۲۱).

12. Helli A. (1413Ah). Different Shiites in the rules of Sharia. Iran/Qom: Islamic Publications Office. (In Persian).
13. Ardabili M. (1989). Mass killing. Legal Journal; 11(3, 4). (In Persian).
14. Imami M, Shopay Jouybari R. (2018). Encyclopedia of Islam and International Humanitarian Law. Iran/Tehran: Mizan Publicatin. (In Persian).
15. Gholami M, Kalantari K, Goldouzian I, Esmaeili H. (2020). Islamic ethics and civil liability in compensating innocent prisoners: a comparative study of Iranian and American law. Ethics in Science and Technology; 15:6-12. (In Persian).
16. Mohaghegh Damad SM. (2004). International humanitarian law. 1st ed. Iran/Tehran: Islamic Sciences Publication. (In Persian).
17. Tabari MJ. (2008). History of Tabari. Lebanon/Beirut: Dar Terath Publication. (In Arabic).
18. Ahmad H. (1414Ah). Predicate. Egypt/ Cairo: Islamic Heritage School. (In Arabic).
19. Firoozkah Z, Bahrami-Khoshkar M. (2020). Jurisprudential and moral principles of the formation of the Islamic government. Ethics in Science and Technology; 15 (2):15-20. (In Persian).
20. Zahili V. (1412Ah). Effects of war in Islamic jurisprudence. Damascus: Dar Al Fikr Publication. (In Arabic).
21. Russo S. (1995). The law of armed conflict. Translated by Hanji AA. Tehran: Service Office of the Islamic Republic of Iran. (In Persian).
22. Ibn Najim Z. (2018). Bahr Al-Ra'iq, Explanation of the Treasure of Minutes. Iran/Qom: Dar Al-Kitab Al-Islami .
23. Salimi Torkamani H. (2012). The criminalization of the use of nuclear weapons in the context of emerging international human rights law. Criminal Law Research; 1: 61-96. (In Persian).
11. Ethical approach to war
رویکرد اخلاقی به جنگ
12. Monotheistic thought
اندیشه توحیدی
13. Principle of the originality of peace
اصل اصالت صلح
14. Principle of peaceful coexistence
اصل همزیستی مسالمت آمیز
15. Islamic ethics
اخلاق اسلامی

References

1. Ghorbannia N. (2002). Human rights and humanitarian rights. 1st ed. Iran/Tehran: Organization of Publication. (In Persian).
2. Motahari H. (2012). A historical study of humanitarian rights in the prophet's war. Journal of Islamic History; 13. (In Persian).
3. Jafari AA. (2009). US-Israel alliance and the fight against weapons of mass destruction in the Middle East. Journal of Politics; 2(39). (In Persian).
4. Majlesi MB. (1403Ah). Bahaar alanwar. Iran/Tehran: Vafa Publication. (In Persian).
5. Sabzevari Mohaghegh MB. (1423Ah). Adequacy of judgments. Iran/Qom: Islamic Publications Office. (In Persian).
6. Khomeini SR. (1409Ah). Edit the tool. Vol. 2. Iran/Qom: Dar Al/Elm Publication. (In Persian).
7. Helli A. (1421Ah). Summarizing the purpose of knowing the rulings. Iran/Qom: Islamic Publications Office. (In Persian).
8. Koleini M. (1996). Principles of Kafi. Translated by Kamrei MB. Tehran: Osveh Publication. (In Persian).
9. Horr Ameli MH. (1409Ah). Shiite tools. 15th ed. Iran/Qom: Ahl Albeit Institute. (In Persian).
10. Zakerian M. (2009). Key concepts of international human rights. Iran/Tehran: Mizan Publication. (In Persian).
11. Mehrpour H. (2011). International human rights system. Iran/Tehran: Ettelaat Publication. (In Persian).